

הכאת בניים ותלמידים (סימן לג)

הכאת בניים ותלמידים

כיום בכל בתי הספר ותלמודי התורה לא מכים את התלמידים. אולם זכורני, בצעירותי כשלמדתי בבית הספר, היו מורים שהכו את התלמידים כדי לחנכם. ולכאורה השינוי שנעשה בזמנינו משנים שעברו מנוגד להלכה, שהרי מדינא דגמרא יש מצוה להכות בניים ותלמידים כדי לחנכם, וצ"ע ליישבו.

א. במסכת מכות (ט, א) מובא **האיסור להכות כל אדם**: "א"ר אמי א"ר יוחנן, הכהו הכאה שאין בה שוה פרוטה, לוקה". ופירש רש"י: שעבר על "אַרְבָּעִים יָכּוּנוּ לֹא יִסִּיף פֶּן יִסִּיף לְהַכֹּתוֹ עַל אֵלֶּה מִכָּה רַבָּה" (דברים כה, ג). וכן פסק הרמב"ם (חובל ומזיק פ"ה ה"א) "אסור לאדם לחבול בין בעצמו בין בחברו, ולא החובל בלבד אלא **כל המכה אדם כשר מישראל**, בין קטן בין גדול בין איש בין אשה, דרך נציון, **הרי זה עובר בלא תעשה**, שנאמר (דברים כה, ג) אַרְבָּעִים יָכּוּנוּ לֹא יִסִּיף וּגו'". אם הזהירה תורה שלא להוסיף בהכאת החוטא, קל וחומר למכה את הצדיק".

יוצאים מכלל זה, **האב והרב** שיש להם **מצוה בהכאת הבן** או **התלמיד**, כדברי הגמרא במסכת מכות (ח, א) שאינם חייבים גלות אם הרגו בהכאה בשוגג: "יצא האב המכה את בנו, והרב הרודה [המכה] את **תלמידו** [והרגו בשוגג, שאינם חייבים גלות] ושליח בית דין [שהכה מלקות] - **מצוה**, דכתיב (משלי כט, יז) יִסֵּר בֶּנְךָ וַיְנַיֶּחֶךָ וַיִּתֵּן מַעַדְנִים לְנַפְשֶׁךָ".

יחד עם זאת, ההיתר להכות בן או תלמיד הוגבל, כדברי הגמרא במסכת בבא בתרא (כא, א) "אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת, כי מחית לינוקא [כאשר אתה מכה ילד קטן], לא תימחי אלא בערקתא דמסנא [ברצועות של מנעלים, כלומר מכה קלה שלא יזקק, רש"י], דקארי, קארי [אם לומד, שימשיך ללמוד], דלא קארי [ואם אינו לומד], ליהוי צוותא לחבריה" ["אינך זקוק לייסרו יותר מדאי ולא לסלקו מלפניך, אלא ישב עם האחרים בצוותא וסופו לתת לב", רש"י]. ופירש רבנו גרשום (שם) בטעם הדבר, מכיון שהכאת תלמיד מכות רבות לא תביא לשיפור בלימודיו: "שבשביל רוב הכאות, אין מתפקח, אלא אם כן קרי מנפשיה קרי, ואי לא, ליהוי צוותא לחבריה דקרי, ואל תחוש להכותו יותר מדאי".

וכן נפסק להלכה בשלחן ערוך בהלכות מלמדים (יו"ד סימן רמה סע' י) "לא יכה אותו המלמד מכת אויב מוסר אכזרי, לא בשוטים ולא במקל, אלא ברצועה קטנה".

הנה כי כן, למדנו מדברי הגמרא והשו"ע, שמותר - ואף יש מצוה - לאב להכות את הבן ולרב את התלמיד "ברצועה קטנה", כדי לחנכם. אך נאסר עליהם להכות "מכת אויב מוסר אכזרי בשוטים או במקל".

ובשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ד סימן ל אות ד) הוסיף, כי לרב **אסור להכות במקל אפילו "מכה קלה"**, ובשל כך **אסור לרב להחזיק מקל בידו**: "לענ"ד פשוט שבמקל ובכל דבר שאפשר שיחלה התינוק כשמכין בו מכה גדולה בכוח, אסור להמלמד להכות התלמידים בו אפילו רק הכאה קלה ואף לא להפחידם בעלמא שיכה אותם בזה. שלכן אסור להמלמד להחזיק מקל ביד, אלא צריך שיהיה מוכן אצלו רק הרצועה קטנה

הכאת בניים ותלמידים (סימן לג)

שהתירו לאב ומלמד להכות את התלמידים כשיפשעו ולא ילמדו כראוי. ונכון הוא מה שהביא כתר"ה שהגאון ר' ראובן גראזאווסקי ז"ל כתב בשם הגרש"ז שהמכה במקל עובר בלאו דחובל בחברו, שהכוונה נראה שהוא אף שיכה בהמקל מכה קלה, דהא מאחר שאסור לו להכותו להתינוק במקל, הוא כמו שמכה סתם לישראל שעובר בהלאו אף במכה קלה שלא הזיקו כלל. וגם מש"כ הח"י אדם שהביא כתר"ה שיכנו רק בשבט וברצועה, וגם פשוט שמכות אכזריות אסור להכות אף בשבט וברצועה".

הכאה "ברצועה קטנה" - מצוה; חבלה - חייב לשלם

ב. יתר על כן, בסוגיית הגמרא במסכת בבא קמא (פז, ב) מבואר, שבאופנים מסויימים חייב האב לשלם על חבלות שגרם לבנו: "החובל בבנו גדול, יתן לו מיד. בבנו קטן, יעשה לו סגולה [יקנה קרקע המצמיחה פירות, כדי לשלם מהפירות לקטן]. ורמינהו [וקשה מדברי הברייתא] החובל בבניו ובבנותיו שלו, פטור. [ותירצו] אמרי, לא קשיא, כאן כשמוכים על שלחנו, כאן כשאין סמוכין על שלחנו". וכן נפסק להלכה בשו"ע (חו"מ סי' תכד סע' ז) "החובל בבניו הגדולים, אם אינם סמוכים על שלחנו, נותן להם מיד. והקטנים, ילקח קרקע בנזקן והם אוכלים פירותיו".

ולכאורה יש לתמוה מדוע חייב האב לשלם על החבלות שחבל בבניו, והרי כשם שאם הכה בשוגג נפטר מגלות היות ומקיים בהכאה מצוה, כך היה צריך להיפטר מתשלומי החבלה.

ואמנם בדברי התוספתא (בבא קמא פ"ט מ"ג) ניתנה התשובה לשאלה זו: "האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו, וכולן שהיכו ושהזיקו, הרי אלו פטורים. **חבלו יתר מן הראוי להם, הרי אלו חייבים**". כאשר החבלה נעשית למטרת חינוך, ובמידה הראויה של "רצועה קטנה", ולא באכזריות ובמקל, פטורים מתשלומין ומגלות, ולא עוד אלא שמקיים בזה מצוה. אולם כאשר עוברים על המידה ומכים "יותר מהראוי להם", חייבים בתשלומין.

הכאה ללא כוונת מוסר לחנכם - חבלה

ג. בפתחי תשובה (חו"מ סי' תכד ס"ק ד) הביא את מש"כ בשו"ת שבות יעקב (ח"ג סי' קמ) בנדון "מלמד שכעס על תלמידו והכה אותו בשביל לימודו עד שחבל בו, האם חייב בד' דברים - נזק, ריפוי, שבת ובושת". וכתב: "נראה פשוט דפטור מכולם, כדאיתא להדיא בפרק אלו הן הגולין (מכות ח, א) יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ושליח בית דין, עכ"ל. הרי להדיא **דפטור, כיון דמצוה קעביד**. ומהאי טעמא **יש לפטור מכולם** [דהיינו מתשלום ד' דברים] **כיון דעסק במצוה**, וכדאמרינן (ב"ק לב, א) גבי רץ בערב שבת בין השמשות [והזיק] דפטור, כיון דרץ ברשות דמצוה, וכל שכן כאן". אולם למעשה מסקנתו: "אבל מכל מקום כדי שלא יהא רגיל לעשות כן, כי לא נאה לחכם להיות כועס ולא קפדן מלמד, כי כעס בחיק כסילים ינוח (קהלת ז, ט), למגדר מילתא שלא לעבור על דברי חכמים רק בערקתא דמסאני, פסקתי

הכאת בנים ותלמידים (סימן לג)

שישלם לרופא לרפאות בטוב". וכתב הפתחי תשובה: "ולדבריו צריך לומר דאלו הדינים בסעיף זה בחובל בבניו [שחייב לשלם] מיירי **שלא הכה לייסרו**". אך אם "הכה כדי לייסרו ולחנכו", אינו חייב בתשלומין, ועל הכאה מסוג זה נאמר בגמרא במסכת מכות שמקיים בזה מצוה, ובשל כך פטור מגלות, והוא הדין מתשלומין.

והוסיף הפתחי תשובה: "אולם בשו"ת קרית חנה (סימן כב) לא כתב כן, אלא דהכא [בשו"ע] מיירי אפילו במכה לייסרו, ומה שאמרו [בגמרא במכות] יצא האב המכה את בנו, הוא רק **דפטור מגלות**, משא"כ לענין ד' דברים דאתרבו שוגג כמזיד" [ובפתחי תשובה (יו"ד סי' רמה ס"ק ד) הביא את דברי הקרית חנה: "מלמד שהכה לתלמידו ושבר רגלו חייב, ומנדים אותו עד שיפייס הנחבל"]].

לפנינו מחלוקת הפוסקים, האם חייבים בתשלום נזקי חבלה שנגרמו לבנים או לתלמידים כאשר הוכו כדי לחנכם, וכפי שסיכם ערוך השלחן (חו"מ סימן תכד סע' יז) "יש מי שאומר שהרב שהכה את תלמידו פטור מדמי חבלות כשהכהו בעד לימודו. וראיה לזה ממה שאמרו חז"ל שפטור מגלות כשהרגו בשוגג, דהכי אמרינן (מכות ח, א), דמצוה קא עבדי, וכיון שעושה מצוה, למה יתחייב בחבלתם. ולפי זה מה שנתבאר דאב חייב בחבלות בנו ובתו אין זה אלא **כשחבלום בלא כוונת מוסר ליסרם, אבל בכוונת מוסר, פטור** [שבות יעקב]. ויש חולקים **דאין להם ליסר כדי לעשות חבלות**, וזה שפטרם התורה מגלות, הוא גזירת התורה, מפני שנראה שהיה עליו גזירה מן השמים [קרית חנה]".

הכאה לחינוך אינה בגדר "הכאה" אסורה, או שהותרה "לתועלת"

ד. בביאור דברי הגמרא במכות, שאין איסור בהכאת הבנים והתלמידים, נראה בהקדם דברי הרמב"ם (הלכות חובל ומזיק פ"ה ה"א) "המכה את חברו **דרך נציון** עובר בלא תעשה", ובספר חידושי הגר"ח מבריסק (סטנסיל, מנחות דף מ"א ע"א) חקר האם הכאה "בדרך נציון", היא "תנאי בהחפצא של החיוב, דדוקא הכאה דרך נציון חייביה רחמנא, ולפי זה **הכאה שמתרת, כגון של בית דין והאב המכה את בנו** והרב הרודה את תלמידו, **נשתנה בהחפצא של ההכאה, דהכאה כזו שאינה דרך ניצה לאו הכאה דאיסורא היא**. או דנימא דאין כאן תנאי בהחפצא של ההכאה, אלא דהרמב"ם מפרש כאן דיש אופנים דמותר להכות".

ובאגרות משה (חו"מ ח"א סי' ג) נקט כדבר פשוט, כצד השני בחקירת הגר"ח, שבדברי הרמב"ם מבואר כי **הכאה לצורך חינוך אינה בגדר "הכאה" אסורה**: "עיי' ברמב"ם פ"ה מחובל ה"א שכתב לגירסא דידן המכה דרך נציון הרי זה עובר בלא תעשה, משמע דאם אינו דרך נציון לא הוי בכלל הלאו [דחבלה] כלל. והוא מטעם שהלאו נאמר בחייבי מלקיות שלא יוסיף, ומלקות כיון שהוא על העבר הרי זה דרך נציון, שלכן **אין להחשיב זה שמכים לאפרושי מאיסורא ולקיים עשה וכן אב את בנו לחנכו להותר מכללו**, שהרי **אינם דרך נציון**".

הכאת בנים ותלמידים (סימן לג)

הסבר אחר בגדר ההיתר להכות בן או תלמיד לצורך חינוכם מבואר בדברי רבי אלחנן וסרמן (קובץ הערות סימן ע) שחידש כי "כל האיסורים שבין אדם לחברו אינן איסורים אלא דרך קילקול והשחתה שלא לצורך, וכמו בלאו דלא תשנא את אחיך, דאין האיסור אלא בשנאת חנם, היינו שלא ראה בו דבר ערוה, אבל אם ראה עליו דבר ערוה מותר לשנאותו. וכן בלאו דחובל, כתב הרמב"ם (חובל ומזיק פ"ה ה"א) דהאיסור הוא דוקא אם חובל דרך נציון, והיינו מדחזינן דמותר לרב להכות תלמידו. וכן בלאו דלא תלך רכיל, מותר לספר לה"ר על בעלי מחלוקת כדי להשקיט המריבה. וכן בלאו דאונאת דברים, מותר להקניטו בדברים דרך תוכחה, וכן מותר להלבין פנים דרך תוכחה, אם לא חזר בו אחרי שהוכיחו בסתר, ומותר גם לקללו בשביל זה, כמו שעשו כל הנביאים בישראל, והוא לשון הרמב"ם בהלכות דעות (פ"ו ה"ח). ומוכח מכל זה דכל האיסורים האלו הותרו לצורך תועלת".

לדעת רבי אלחנן וסרמן, אין עבירות ש"בין אדם לחברו" נאסרו רק כאשר המעשים הם "בדרך קילקול והשחתה", ולא כאשר יש בכך "צורך ותועלת", ובכלל זה חבלה שנאסרה רק "בדרך נציון", ולכן מותר לרב להכות את התלמיד [ולאב את בנו], כי ההכאה נועדה "לתועלת" חינוכו בדרך הישר וטוב.

[בהקשר זה נציין לדברי הרב אליהו דסלר (מכתב מאליהו, ח"ג עמ' 361) שכתב בשבח ההכאה במטרה לחנך, שהיא "בבחינת הפרדת ערלת הלב ובבחינת חיבוט הקבר", והוסיף: "והנה סיפר לי בן דודי ר' זיסל נ"י שראה באחד הספרים הק', כי אם הבן שומע להוריו, ראוי למצוא עלילה למען הכותו על כל פנים קצת"].

הכאה כדי לאפרושי מאיסורא

ה. הכאת בנים או תלמידים על מנת לחנכם, מותרת מסיבה נוספת.

במסכת בבא קמא (כח, א) מבואר כי אדון שחבל בעבד עברי שנרצע באוזנו וכשהגיע היובל סירב להשתחרר, פטור מלשלם את דמי החבלה. ורב נחמן בר רב יצחק הסביר כי מדובר "בעבד שמסר לו רבו שפחה כנענית, עד האידנא היתרא, והשתא איסורא". כלומר, עד זמן השחרור היה מותר לעבד לשאת שפחה כנענית, אולם משהגיע היובל ועליו לצאת לחופשי, אסור לו להמשיך ולחיות עם השפחה, ולכן "רשאי [האדון] להלקותו ולהפרישו" [רש"י שם].

מדברי הגמרא למד הרא"ש (בבא קמא פ"ג סימן יג) "וכן הדין אם רואה אדם שישראל מכה את חברו ואין יכול להציל אם לא שיכה את המכה, אף על פי שאין מכהו מכת נפש, מותר להכות המכה לאפרושי מאיסורא".

וכן מבואר בדברי תרומת הדשן (סימן ריח) שכתב: "מי ששמע אשתו מקללת ומזלזלת באביה ואמה, והוכיחה בדברים על זה כמה פעמים ולא הועיל, יראה דבכהאי גוונא שרי [להכותה], ואף על גב דכתב במרדכי פרק המדיר בתשובת רבנו שמחה דהמכה את אשתו עובר בלאו דפן יוסיף, והחמיר מאד בדבר כדאיתא התם, מכל מקום לאפרושי מאיסור חמור כזה ודאי שרי". וסיים: "הא קמן כל מי שהוא תחת ידו

הכאת בנים ותלמידים (סימן לג)

של אדם ורואה בו שעושה דבר עבירה, **רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מן העבירה**, ואין צריך להביאו לבית דין שיפרישוהו המה בכחם בגזירותם, דאם לא כן גבי נרצע אמאי רשאי לחבול בו, יביאנו לבית דין".

מין השלחן ערוך פסק בהלכות חובל (חו"מ סימן תכא סע' יג) כדברי הרא"ש: "וכן הדין באדם הרואה אחד מישראל מכה חברו, ואינו יכול להצילו אם לא שיכה המכה, **יכול להכותו כדי לאפרושי מאיסורא**".

והרמ"א (שם) הביא להלכה את דברי תרומת הדשן: "וכן מי שהוא תחת רשותו ורואה בו שהוא עושה דבר עבירה, **רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מאיסור**, ואין צריך להביאו לבית דין".

אמנם המהרש"ל (ים של שלמה, בבא קמא פ"ג סימן ט) סייג את ההיתר להכות אחרים להפרישם מאיסורא, וכתב: "ודווקא **באדם מוחזק לכשרות**, שידוע **שלשם שמים עשה**, והוא **אדם חשוב ומופלג**. אבל בסתמא דאינשי, לאו כל כמיניה, דאם כן לא שבקת חי לכל בריה, וכל אדם ריק ילך ויכה חברו על דבר הוכחה, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, והתורה לא נתנה רשות ומקל ורצועה אלא לדיין או לאדם חשוב שראוי להיות דבריו נשמעים גם כן לפי שעה, מותר להכות חברו ולהפרישו מאיסורא. והכל לפי ראות עיני הדיין".

ולפי זה נראה, שהכאת בנים או תלמידים על מנת לחנכם מותרת, מאחר ובדרך כלל המטרה בהכאת הבנים או התלמידים היא להפרישם מאיסור בהווה או בעתיד, כדברי חז"ל במדרש רבה (שמות פרשה א) "מה תלמוד לומר (משלי יג, כד) **חושף שִׁבְטוֹ שׁוֹנֵא בְנוֹ**, ללמדך **שכל המונע בנו מן המרדות, סוף בא לתרבות רעה ושונאהו**. שכן מצינו בישמעאל שהיו לו געגועים על אברהם אביו ולא רידהו, ויצא לתרבות רעה ושנאהו והוציאו מביתו ריקם. כיוצא בו דוד שלא ייסר לאבשלום בנו ולא רידהו, יצא לתרבות רעה וביקש להרוג את אביו. וכיוצא בו עשה דוד באדוניה שלא רידהו ביסורים ולא גער בו, ולפיכך יצא לתרבות רעה. **וכל המייסר את בנו, מוסיף הבן אהבה על אביו והוא מכבדו**, שנאמר (משלי כט, יז) **יִסֵּר בְּנֵךְ וַיִּיחֶקְךָ**, ואומר (משלי יט, יח) **יִסֵּר בְּנֵךְ כִּי יֵשׁ תִּקְוָה**, ומוסיף עליו אהבה, שנאמר (משלי יז, כד) **יִאָהֲבוּ שְׁחָרוּ מוֹסֵר**, לפי ששחרו מוסר לכך אוהבו". ומובא שם במדרש כי "אברהם ייסר את יצחק בנו ולמדו תורה והדריכו בדרכיו, וכיוצא בו היה יצחק משחר מוסר ליעקב שלמדו יצחק תורה ויסרו בבית תלמודו, ואף יעקב אבינו ייסר את בניו ורידה אותם ולמדם דרכיו, שלא היה בהם פסולת".

לסיכום: בגמרא ובשו"ע מפורש שמותר - ואף יש מצוה - לאב להכות את הבן ולרב את התלמיד "ברצועה קטנה", כדי לחנכם. אך נאסר עליהם להכות "מכת אויב מוסר אכזרי בשוטים או במקל".

וכאשר הכו "יותר מהראוי", מבואר בתוספתא, שחייבים בתשלומין.

ואם נגרמה חבלה בהכאה שנועדה לחינוך הבנים או התלמידים, לדעת השבות יעקב **פטור** מלשלם, ולדעת הקרית חנה חייב, ולמעשה פסק ערוך השלחן: "ונראה דתלוי לפי הענין בראיית עיני בית דין".

הכאת בנים ותלמידים (סימן לג)

• • •

איסור הכאה העלולה לגרום לבן להכות בחזרה או לקלל את אביו

ו. במסכת מועד קטן (יז, א) מובא כי שפחתו של רבי ראתה "לההוא גברא דהוה מחי [מכה] לבנו גדול, אמרה ליהוי ההוא גברא בשמתא [בנידוי], דקעבר משום ולפני עור לא תתן מכשול. דתניא, ולפני עור לא תתן מכשול, במכה **לבנו גדול** הכתוב מדבר". ופירש רש"י: "דכין דגדול הוא, **שמה מבעט באביו**, והוה ליה איהו מכשילו".

ולמדנו מדברי הגמרא שאב המכה את בנו **הגדול** עובר על איסור "לפני עור לא תתן מכשול", כי הוא מניח מכשול לפני הבן, היות וכתוצאה מההכאה, הבן עלול להכות בחזרה את אביו.

דין זה נפסק להלכה בשלחן ערוך (יו"ד סי' רמ סע' כ) "המכה לבנו **גדול**, היו מנדין אותו, שהרי עובר על לפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט, יד)". והרמ"א כתב, שאין הכוונה ל"גדול" בן י"ג שנים, אלא: "ולא מקרי גדול לדבר זה, רק **אחר כ"ב שנה** או **כ"ד שנה**".

אולם רבי עקיבא אייגר ציין בהגהותיו על גליון השו"ע, למה שכתב מהריק"ש "המכה בנו **קטן** יותר מדי היו מנדים אותו, פסקי תוספות מועד קטן פ"ג". וכוונתו לדברי פסקי התוספות (סימן עו), ושם הגירסא: "אחד הכה לבנו (**קטן**) [**גדול**] יותר מדאי, ונדוהו". וכנראה במהדורת ש"ס וילנא הקיפו את התיבה "קטן" בסוגריים עגולות, ובמקומה כתבו "גדול" בסוגריים מרובעות, כדי להתאים את הדברים לפשטות דברי הגמרא במועד קטן והשו"ע, שהאיסור להכות את בנו כדי לא להכשילו נאמר על בנו **גדול** בדווקא.

אבל הריטב"א (מועד קטן שם, ד"ה במכה) כתב מפורש כדברי מהריק"ש, ש"ז"ל: "ונראים דברים דלא גדול גדול ממש, אלא **הכל לפי טבעו שיש לחוש שיתריס כנגדו בדיבור או במעשה, כי אפילו לא יהא בר מצוה**, אין ראוי להביאו לידי **מכה** או **מקלל אביו**, אלא ישתדלנו בדברים. ומשום דאורחא דמילתא דבגדול שכיח כי הא, נקט גדול".

ומבואר בדברי הריטב"א ומהריק"ש, שאסור להכות גם בנים קטנים כאשר קיים חשש, שכתוצאה מההכאה, יכו או יתריסו בחזרה כנגד אביהם. אולם כאמור לעיל, בשו"ע נפסק שאיסור זה נאמר רק בהכאת בנים גדולים, ומפשטות דברי השו"ע משמע שמדובר על גדול מבן י"ג שנה ואילך. ולדעת הרמ"א האיסור נאמר רק על גדולים אחר כ"ב שנה או כ"ד שנה.

[במאמר המוסגר, ראה בדברי השרידי אש (ח"ב סי' מט) שכתב בתוך דבריו, כי בכלל האיסור להכות את בנו **הגדול**, להשתמש באמצעי כפיה העלולים להביא את ההיפך מהתוצאה הרצויה. דברים נסבו אודות "בן ישיבה צעיר (בגיל טו-טז) בעל כשרון, שנלכד בתאות משחק אחיזת עינים, התחברות זו עם בני החבורה של המקצוע וספרותו הלופפת את תכונת העלם מדאיגה את ההורים. וכיון שהצעיר, למרות האמור, אדוק הוא בתורה ומצוות, עלתה השאלה אם כדאי להשתמש בתחבולה של הדרה, היינו, שהאב יאסור עליו הנאה במכשירים שהוא קונה לשימושו במשחק הנ"ל". וכתב השרידי אש: "אכן מטעמים פדגוגים יש להניע מאמצעי כפיה בנוגע לבן הסוטה מהדרך הכבושה. כבר הזכיר כת"ר את האיסור להכות

הכאת בנים ותלמידים (סימן לג)

בנו גדול, וצדק כת"ר באמרו **שלא דווקא מכה ביד אלא כל אמצעי כפיה בכוח עלול להביא לידי תוצאות הפוכות מהרצוי**. וכבר הוכיחו הפדגוגים המודרניים, שהכפיה או ביצוע רצון בכוח מעורר בנער בגיל מבוגר עקשנות יתר ונטיה למרידה. העצה הנאותה ביותר למצוא לנער זה עיסוק משעשע אחר, להעתיק את תשוקתו לשעשועים ממשחק זה של אחיזת עיניים לעניינים אחרים מבלי שירגיש בכך".

הגבלות נוספות בהיתר להכות בנים או תלמידים כדי לחנכם

ז. בספרי רבותינו האחרונים מצאנו הגבלות נוספות להיתר להכות לשם חינוך.

• **ידיעה ברורה ולא בחשד בעלמא** - בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קג) כתב בתחילת דבריו, שמעיקר הדין, כשם שבכל עונש לא ניתן להעניש ללא עדות ברורה בבית דין, כך גם בהכאת הרב לתלמידו היה צריך להיות שהעונש יהיה רק לאחר עדות על המעשה בבית דין: "בדבר מלמד שרוצה לענוש תלמיד אחד שהותרה לו כדאיתא במכות (ח, א), ודאי הוא עכ"פ על דבר ברור שעשה התלמיד מה שצריך לעונשו, ולא על חשד בעלמא. ואף שיש לו אומדנא לפי דעתו שנער זה עשה הדבר, לא שייך לשום אדם בעולם שיוכל לסמוך על גודל דעתו ולענוש אף עונש כל דהו בלא ידיעה ברורה דעדים. דאף דבר השוה רק פרוטה בעיני עדים, וכל שכן עונש הגוף דשוה יותר מממון. ולא עדיף המלמד במה שהתירו לו לענוש מבית דין שעל חשד בעלמא אינו כלום לענוש". אולם למעשה, הרי בגמרא במכות מבואר ההיתר להכות את הבנים והתלמידים, וברור לכל שלא מדובר שהביא מקודם לכן עדים בבית דין בטרם הכה אותם, ובעל כרחך שניתנה לאב ולרב נאמנות לסמוך על שיקול דעתם: "שעל זה סמכו עליו שידון לחנכם לפי דעתו דלא שייך להביא על זה עדים ודיינים, ולכן הוא כעין מה שמצינו בשו"ע (חו"מ סימן לה סע' יד) דבמקום שאין רגילים אנשים להיות שם איכא תקנת קדמונים להאמין נשים, וכן הוא לרב ומלמד עם התלמידים שהוא דבר המצוי בכל עת בינו לתלמידיו הוכרחו לסמוך על דעתו ונאמנותו לבד. אבל עכ"פ הידיעה לו צריך שתהיה ברורה ולא בחשדים בעלמא. ואם יש לו איזה ספק וחשד על אחד מהתלמידים באיזו דבר שלא כשורה צריך לדבר בדברי מוסר ודברים המקרבים לתורה ומרחקים מהדבר שחושד. וכשיודע בבירור ויראה שיש צורך לענושו, רשאי לענושו בישוב הדעת ולא בכעס ורוגזה".

הנה כי כן, בדברי האגרות משה מבואר, כי ההיתר להכות בנים או תלמידים הוא בתנאי שיש ידיעה ברורה לאב או לרב כי הבן או התלמיד עשו מעשה המצריך הכאה, והתורה סמכה על שיקול דעתם בזה.

• **אסור להכות מתוך כעס** - בקובץ בית הלל (ח"ה עמ' עה) הובאו דברי כ"ק האדמו"ר רבי שלום נח ברזובסקי מסלונים: "בנוגע לעונשים, אי אפשר לומר באופן עקרוני שאסור להכות תלמיד, שהרי החושך שבטו שונא בנו ולפעמים צריך גם להכות. אבל הכלל הוא שאסור להכות מתוך כעס, כי כעס מקורו מהסטרא אחרא, וכשם שמצוה גוררת מצוה כך עבירה גוררת עבירה, ואם כועס ובא להשקיט כעסו על התלמיד, הרי זה מעשה רע שלא יכול לצאת דבר טוב".

הכאת בנים ותלמידים (סימן לג)

וכן נקט האגרות משה בסוף דבריו המובאים לעיל: "וכשיודע בבירור ויראה שיש צורך לענשו, רשאי לענשו בישוב הדעת ולא בכעס ורוגזה".

• **הכאה מעט מעט** - על הפסוק בספר משלי (יט, יח-יט) "יִסֵּר בְּנֶךְ כִּי יֵשׁ תִּקְוָה וְאֶל הַמִּיתוֹ אֵל תִּשָּׂא נַפְשְׁךָ, גְּדֹל חַמָּה נִשְׂא עֵנֶשׁ כִּי אִם תִּצְיֵל וְעוֹד תּוֹסֵף", כתב הגר"א מוילנא לבאר: "הכה בנך ויסרהו כאשר אתה רואה שיש תקוה בזה שתיסרהו שייטיב דרכיו. וְאֶל הַמִּיתוֹ, כלומר, אבל לא תמיתוהו, אלא תכהו מעט. ואם תראה כי רבה חמתך עליו ולא תוכל להכותו מעט, כי אם שתעיר כל חמתך עליו, לכן נִשְׂא עֵנֶשׁ, מחל לו מכל וכל, כי פן תמיתוהו בהכותך אותו. כִּי אִם תִּצְיֵל, כלומר, שהכאתך לו לא תהיה אלא להצילהו מהעתיד, ובל ימעד עוד דרכיו, אבל לא על העבר, ולכן **אל תרבה להכותו**, להמית. וְעוֹד תּוֹסֵף עוד להכותו מעט מעט, ותדריכהו כן בנתיב האמת וכשרון המעשה, אך לא הרבה בפעם אחת, אלא מעט מעט לפי דרכו תדריכהו".

• **הכאה רק מתוך מסגרת חינוכית שלמה** - רבי שלמה וולבה הביא (אהל יעקב ולא, פתח ד פרק ג) את דברי הגר"א, וכתב: "ברוח דברים אלה באה ההלכה: "ולא יכה אותם מכת אויב, מכת אכזרי, אלא ברצועה קטנה" (רמב"ם תלמוד תורה פ"ב ה"ב; שו"ע יו"ד סימן רמה סע' י). למדנו איפוא, כי **נתינת עונש**, האמצעי הקל והמהיר, לכאורה, **בחינוך**, הרי בהדרכת התורה, הוא **מעבודות הקשות שבמקדש**. רק בתוך **מסגרת חינוכית שלמה**, של קשר ואהבה יש לתקיפות כח בונה בעת הצורך".

• **להכות פעם בהרבה זמן כדי לא לאבד ערך החינוך שבמכה** - רבי חיים קנייבסקי נשאל (דרך שיחה ח"א, פרשת וירא עמ' כב): "האם בזמנינו יש להמנע מהכאת ילדים, בנים ותלמידים, והאם יש אופנים יוצאים מגדר הרגיל, בהם אפשר, ואף צריך, להכות בשבט". והשיב: "**לפעמים צריך להכות**, והחושך שֶׁבְטוֹ שׁוֹנֵא בְנוֹ (משלי יג, כד). מתי שהילד עושה עוולה גדולה, בודאי שצריך להכותו. אלא **שעל האב להתנהג בתבונה ובדעת, להכותו פעם אחת בהרבה זמן**, כי כאשר יכה בכל יום נאבד כל הערך של הענין". הגר"ח קנייבסקי נשאל שאלה נוספות: "האם שייך לסטור לבחור ישיבה", והשיב: "שייך, אם צריך, לפי הענין והצורך". וסיפר: "הבית מאיר כתב בהקדמה על ספרו שברכת רבו עמדה לו, ויש בזה ב' נוסחאות, ולפי נוסחא אחת, הוא היה תלמידו של הנודע ביהודה ופעם אחת שאל בשיעור, ושוב חזר ושאל, עד שהנודע ביהודה סטר לו, אחר כך רצה לפייסו וברכו שבזכות זה יתקבל ספרו".

• **רק במה שנוגע לעצם הלימוד** - בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סי' רפ) כתב "יסוד בחינוך, שאם הילד רק אינו שומע לרבו או שאינו משתדל להבין, לא יכה אותו במקל. אבל אם מבין, רק רואים שהולך בדרך רע ח"ו ועלול להשפיע על כל דרכו, שרואים שהוא בעל תאוה וכדומה ודבוק בה, אזי הותר גם להכותו. והיינו שאם התרו אותו ועדיין עומד בסורו, ואין עצה אחרת, כהאי גוונא שרי נמי להכותו. ועיקר דברי חז"ל שמזהירים לא להכותו היינו **במה שנוגע לעצם הלימוד כשאינו שומע או שאינו חוזר על תלמודו, ולא כשהוא רע או מפריע**".

ובשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קג) כתב כי הרב רשאי להכות את התלמיד, גם כשעל פי שיקול דעתו, התלמיד מתעצל בלימודו לפי כשרונותיו: "ומה שאיתא במסכת מכות דאף בגמיר [שלומד] יכול לענוש,

הכאת בנים ותלמידים (סימן לג)

הוא דווקא אם אפשר לפי כשרונותיו ללמוד יותר בטוב ומתעצל לעיין היטב, יכול לענשו, אף שבעצם הוא גמיר ואינו מבטל בזמן. דגם זה שמחסר בעיונו הוא עצלות, וראוי לענשו. וזה ודאי הוא רק כפי דעת המלמד שזה נחשב כדבר ידוע לפניו מצד שהוא מומחה ויכול לדון בזה, כי הרי אי אפשר שיביא לפני בית דין לדון בזה".

• • •

מנהג המחנכים בזמנינו לא להכות תלמידים

ח. כפי שהזכרנו בפתיחה, כיום בכל בתי הספר ותלמודי התורה לא מכים את התלמידים, ולכאורה הדברים עומדים בניגוד להלכה המפורשת בגמרא ובשו"ע שיש מצוה להכות בנים ותלמידים כדי לחנכם, ועל מה סמכו איפוא, כאשר שינו את הנהגת החינוך בדורות האחרונים.

מצאתי כמה הסברים לכך.

• **בדורנו ההכאה עלולה להביא יותר נזק מתועלת** - המשגיח רבי שלמה וולבה כתב בספרו זריעה ובנין בחינוך (עמ' כג) "בפסוק (זכריה יא, ז) אנו מוצאים: "וְאָרְעָה אֶת צֶאֱן הַהֲרֵגָה לְכֵן עָנִי הַצֶּאֱן וְאָקַח לִי שְׂנֵי מִקְלוֹת, לְאֶחָד קְרָאתִי נֹעַם וְלְאֶחָד קְרָאתִי חֲבָלִים וְאָרְעָה אֶת הַצֶּאֱן. הרי יש מקל שבו חובלים ומכים, ויש עוד מקל שגם בו מחנכים, אבל בנעימות - **מקל נועם**. צריך לדעת שמקל נועם גם הוא מקל, אבל איננו מכאיב. אם אני נותן לילד עידוד – גם זה מקל. אם הילד עשה משהו טוב ואני נותן לו חתיכת שוקולד, גם זה מקל. אבל זה מקל נועם. **אין לשער כמה מזיק האדם לילד כאשר הוא מכה אותו מכות של ממש**. ר' אליהו לפיאן היה אומר לנו תמיד: עם ילדים - רק בדרך טובה. הוא אמר שלעת זקנתו הוא התחרט על כל מכה שנתן לילדים שלו כשהם היו קטנים. חז"ל אומרים (ב"ר, י) שכל עשב ועשב יש לו מזל המכהו ואומר לו: גדל. זאת אומרת שאותו כח המצמיח נקרא בפי חז"ל מכה, המכה ואומר גדל. כמובן, אין הכוונה שעל כל עשב יושב מלאך קטן עם לחיים אדומות, עם כנפים לבנות, יש לו מקל קטן והוא מכה את העשב. חז"ל מתכוונים לומר שיש כח שמצמיח את העשב, והכח הזה נקרא בלשון חז"ל "מכה". כך נוכל להבין גם את השבט של חוֹשֶׁךְ שֶׁבֶטוּ שׁוֹנֵא בְּנוֹ (משלי יג, כד), **אין הכרח לנקוט דווקא באופן שבו לוקחים את הילד ומכים אותו, יש דרכים אחרות איך לכוון את הצמיחה שלו, לדרכים טובות יותר**".

הרב וולבה מנמק את השינוי שחל בתפיסה החינוכית ביחס להכאה למטרות חינוכיות **דווקא בזמנינו**: "בדורות הקודמים היה מצב שונה, לילדים היה יותר כח סבל, ולכן יכלו לסבול מכות. הילדים גם היו יותר חזקים באופי שלהם, לא הזיק להם כאשר קיבלו מעט מכות. אבל כיום - כל האווירה היא אווירה של התמרדות, במיוחד כאן בארץ [ישראל]. **אם מישהו ינסה לדכא את הילד שלו על ידי מכות - הוא עלול להזיק לילד**, וליחס שבינו לבין הילד, וכשהילד יגדל הוא עלול להסתגר בפני ההורים. אז כבר לא יהיה ניתן לבנות את היחס של בטחון, היחס הפתוח".

הכאת בנים ותלמידים (סימן לג)

לדעת הרב וולבה, סיבת אי ההכאה בזמנינו היא, כי לפי ערך הדור שלנו המתאפיין באווירה מרדנית, ההכאה עלולה לגרום לנזק רב יותר מהתועלת המיוחלת ממנה. והוא כתב את הדברים גם במאמר בנושא "פסיכיאטריה ודת", שראה אור בקובץ בשבילי הרפואה (ח"ח עמ' פא) "אין להכות ילדים. הבקי בתנ"ך אולי ישאל אותי, כיצד אני מקיים את הוראתו של שלמה המלך בספר משלי - חוֹשֶׁךְ שֶׁבֶטוּ שׁוֹנֵא בְּנוֹ. ואף אני אשיב לו בדברי הנביא זכריה - וְאֶקַח לִי שְׁנֵי מְקִלוֹת, לְאַחַד קְרָאתִי נְעָם וְלְאַחַד קְרָאתִי חֲבָלִים. הרי ישנו **מקל נועם**, לשבח ילד עבור דבר טוב שעשה, חיוך או מלה טובה - גם זהו מקל, המדרבן להמשיך בהתנהגות טובה. **בדורנו, מקל זה יעיל יותר מאשר מקל חובלים**."

• **בכל דור משתנים האופנים כיצד ללמד תורה** - ידידי רבי יעקב קראוס, רב בית הכנסת "ישראל הצעיר", בהאנקוק פארק לוס אנג'לס, הראה לי את דברי רבי יעקב קמינצקי בספרו אמת ליעקב (מסכת אבות פ"ה) בביאור שינוי שיטת החינוך והלמידה מדורות הראשונים לדורנו: "יסוד הדבר בכל אלה לפי דעתי הוא, וְלִמְדָתְם אֲתֶם וְשִׁמְרָתְם לְעִשְׂתֶם (דברים ה, א) - גדול תלמוד שמביא לידי מעשה. המעשה הוא המגדיר את צורת מצות הלימוד, אופן קיומה וחומר הנלמד, צורתו ותכנון. ולפיכך, **עם שינוי העתים וחליפת הדורות, משתנים אופני הלימוד וחלקי התורה הנלמדים**."

רבי יעקב הביא דוגמא מתחילת מסירת התורה מאב לבנו "אבל אחר כך במשך הזמן שנתרבו עמי הארץ, ואם כן אם ננקוט שרק האב ילמד את בנו, אם כן בני עמי הארץ יהיו עמי הארץ עד סוף כל הדורות, התקינו להושיב מלמדים". ודוגמא נוספת, מסדרי לימוד תורה שבכתב ותורה שבעל פה: "בתחילה ידעו חכמי הדורות להשתמש באותן המידות שהתורה נדרשת בהן, ידעו כל מידה ומידה איך היא נדרשת ובאיזה אופן יכולים להשתמש בה, ולפיכך היתה קפיצת יתרה שלא ללמוד תורה הכתובה בעל פה [אם לא לסומא] משום עת לעשות לה' הפרו תורתך. ולהיפך, דברים שבעל פה נאמרו מפה לאוזן ע"י הרב המלמד". ולאחר זמן "מפני מיעוט הלבבות העלו כולם דבריהם על הכתב משום עת לעשות לה' הפרו תורתך. לפיכך כל עיקר הלימוד נשאר אצלנו בתורה שבעל פה, כי היא היא המביאה לידי מעשה, **ומחוייבים אנו לראות שהלימוד יהיה תלמוד המביא לידי מעשה**, שכן היא חובת מלמדי תינוקות ללמדם ולחנך אותם בדרך טובה, והיא צורת תלמוד תורה."

הרב קראוס אמר כי דברי רבי יעקב קמינצקי, הם גם היסוד לשינוי בגישה החינוכית בדור שלנו ביחס להכאת תלמידים. עם שינוי הזמנים, בכל דור "השמירה לעשותם" של התורה היא במה שמתאים לפי המצב של אותו הדור. ולכן למרות שבעבר הכאה היתה דרך לחנך את הבנים והתלמידים, ואף נחשבה כמצוה, ברם כיום נשתנו האופנים כיצד ללמד תורה, והכאה אינה דרך "השמירה לעשותם" של התורה.

טעמים נוספים מדוע נמנעים בזמנינו להכות תלמידים

ט. ולענ"ד נראה להוסיף עוד שני הסברים מדוע בזמנינו נמנעים כמעט לחלוטין מלהכות בנים ותלמידים.

הכאת בנים ותלמידים (סימן לג)

• **מחשש שהבן או התלמיד יתריסו נגד האב או הרב בדיבור או במעשה** - על פי דברי הריטב"א ומהריק"ש [לעיל אות ו] שאסור להכות גם בנים קטנים כאשר קיים חשש, שכתוצאה מההכאה, יכו או יתריסו בחזרה כנגד אביהם, כתב להלכה בילקוט יוסף (דיני חינוך קטן עמ' רחצ) "וקטן שיש חשש שמא יתריס כנגד אביו בדיבור או במעשה, אסור להכותו. ומה שנקטו בלשון המכה בנו הגדול, לאו דווקא הוא, אלא מפני שבגדול שכיח יותר חשש זה וקרוב יותר לעבור על לפני עור, נקט בנו הגדול, וכמו שכתב מרן החיד"א בשם הריטב"א, וכן הביא בחידושי רעק"א בשם פסקי תוספות שהמכה בנו הקטן יותר מדי היו מנדים אותו".

ויתכן כי מסיבה זו, הורים ומחנכים נמנעים מלהכות את הבנים והתלמידים בזמנינו, מחשש שהבן או התלמיד יתריסו נגד האב או הרב בדיבור או במעשה - ובכך יעברו האב או הרב על איסור "לפני עור לא תתן מכשול".

• **בכל אין ידיעה ברורה שהבן או התלמיד עשו מעשה המצריך הכאה** - בדברי האגרות משה [לעיל אות ז] נתבאר, שההיתר להכות הוא בתנאי שיש לאב או לרב "ידיעה ברורה ולא בחשדים בעלמא. ואם יש לו איזה ספק וחשד על אחד מהתלמידים באיזו דבר שלא כשורה [לא ראוי להכות אלא] צריך לדבר בדברי מוסר ודברים המקרבים לתורה ומרחקים מהדבר שחושד". ויתכן כי מטעם זה הורים ומחנכים נמנעים מלהכות את הבנים והתלמידים בזמנינו, מחמת חוסר היכולת להכריע "בידיעה ברורה" שהבן או התלמיד עשה מעשה המחייב הכאה ולא תוכחה בדברי מוסר.

סוף דבר: בשו"ת שבט הלוי (חלק יא אבן העזר סימן רעח) נשאל "על הכאת הילדים בחינוכם בזמנינו אנו, ואם הדורות נשתנו בזה, וכאילו הפסוק חוֹשֶׁךְ שֶׁבָטוּ שׁוֹנֵא בְנו, לא נאמר בזמנינו". והשיב: "לדידי פשוט דכל הדברים הנאמרים ברוח הקודש ובנבואה הם נצחיים, כן גם כלל זה דחוֹשֶׁךְ שֶׁבָטוּ שׁוֹנֵא בְנו. ובמלבי"ם (שם) כתב לנכון, דמי שהוא חושך שבטו מבנו, הוא מטעם שיש לו געגועים על בנו והוא שונא שלו, דבן חכם מוסר אב, וזה מראה שהמייתו על בנו שאינו יכול לראותו בצערו אצלו יותר מתועלת מבנו, וא"כ אוהב עצמו ולא את בניו. אמנם חז"ל הגדירו ענין ההכאה לבניו ולתלמידיהו, כמבואר בשו"ע (יו"ד) שאסור לו להכות מכות אכזרי מוסר ואויב, אלא באופן קל, והיינו **שירגיש הבן שמפני תועלתו מקבל הכאות האלה, וזה ודאי מצוה לדורות**".

אכן, למעשה, ברור כי הכאת בנים ותלמידים צריכה להעשות מתוך שיקול דעת עמוק וזהירות רבה, על פי כל ההגבלות שנתבארו בהרחבה לעיל [אות ז], וכפי שכתב בילקוט יוסף (דיני חינוך קטן עמ' רחצ) "בדורינו זה, יש להתייעץ עם המחנכים כיצד לנהוג בבנו, **שפעמים רבות מה שהאבא מכה את בנו אין בדבר תועלת**, ופעמים שגערה עדיפא".

וגם המחנכים עצמם, בכל בתי הספר ותלמודי התורה לא מכים את התלמידים, ואין זה סותר להלכה המפורשת בגמרא ובשו"ע שיש מצוה להכות בנים ותלמידים כדי לחנכם, כמבואר לעיל, שבדורינו יש חשש שהבן או התלמיד יתריסו נגד האב או הרב בדיבור או במעשה. וגם קשה להגיע למצב של "ידיעה ברורה" שהבן או התלמיד עשה מעשה המחייב הכאה ולא תוכחה בדברי מוסר.

הכאת בנים ותלמידים (סימן לג)

...

שיעור זה היה למראה עיני יידי כ"ק אדמו"ר מטאלנא, שהעלה על גבי הכתב את השורות הבאות:

בעזהשי"ת, ראש חודש 'שבט' תשע"ה
 כבוד יידי המופ' כמהר"ר **צבי רייזמן** נ"ו
 אחדשה"ט, איסתייעא מילתא לענות על ענין הכאה ב'שבט' בערב ראש חודש 'שבט', ו'שבטך ומשענתך
 המה ינחמוני'.

ב' כללים מחודשים ניתן לחדש בענין הכאת בנים ותלמידים בזמן הזה.

א. הכאה מתוך אהבה היא ההכאה המותרת, ואבן הבוחן לזה היא הרגשת המוכה אחר ההכאה. ופעמים שנצרך לתת הסבר מקדים, כהזרקה במזרק לילד כשנצרך, שמקדימים ומסבירים לו את גודל הנחיצות למרות הכאב, ואז הילד מבין שהכאב נגרם מתוך אהבה ואינו נוטר למזריק. ועל כן, כל שהמכה מסביר את הצורך במכה, ועושה זאת מתוך אהבה אמיתית, יחוש המוכה באהבה הגלויה כתוכחה מגולה מאהבה מסותרת.

ב. הגבלת כמות ואיכות המכה מראש קודם ההכאה, כעין אומד למלקות דחז"ל במחוייב המלקות. ופעמים בשיתוף המוכה בעצמו, לידע כח סבלו ויכול הקיבול. ועל ידי ההתייעצות עם הנצרך להכאה בעצמו, מתפתחת הבנה אצל המוכה בהצדקת המכה. וכן כל כיוצא בזה.

הכו"ח באה"ר

יצחק מנחם